

RECENZJE

„Studia Wyborcze”, tom 34, 2022

DOI: <https://doi.org/10.26485/SW/2022/34/7>

Robert Alberski

 <https://orcid.org/0000-0003-3529-2106>

WALDEMAR WOJTASIK, *MANIPULACJE WYBORCZE*, STUDIO NOA, KATOWICE 2022, SS. 328

Wybory to bez wątpienia jedna z najważniejszych procedur determinujących funkcjonowanie systemów politycznych. Do niedawna, idąc za Josephem Schumpeterem, wybory cykliczne, rywalizacyjne, dające możliwość alternacji władzy, były bez żadnych wątpliwości uznawane za konieczny warunek przesądający o demokratycznym charakterze danego systemu politycznego. Współcześnie jednak, kiedy z jednej strony wybory stały się instytucją występującą praktycznie we wszystkich typach systemów politycznych, także tych mających z demokracją niewiele wspólnego, z drugiej zaś pojawiły się nowe – niespotykane wcześniej techniki wpływania na przebieg głosowania i wyniki wyborów, musimy skupić uwagę na innym aspekcie współczesnych wyborów, jakim jest ich uczciwość.

Kategoria „uczciwość wyborów” jest niezwykle trudna do precyzyjnego zdefiniowania. W najwęższym rozumieniu oznacza ona po prostu, że proces wyborczy wolny jest od fałszerstw i oszustw, które modyfikują ostateczny wynik głosowania. Można również przyjąć założenie, sformułowane m.in. przez Roberta Dahla, że wybory uczciwe to takie, w których aparat państwa jednakoowo traktuje wszystkie podmioty w nich uczestniczące. Można wreszcie uznać, że uczciwość wyborów oznacza przeprowadzenie ich według obowiązujących reguł prawnych i politycznych, na straży których stoją niezależne organy wyborcze, sądy, a także obserwatorzy reprezentujący inne państwa lub organizacje międzynarodowe.

Niezależnie od sporów definicyjnych, obywatele większości państw demokratycznych są zazwyczaj przekonani, że wybory, w których uczestniczą,

są uczciwe, a ich zwycięzcy mają niekwestionowany mandat do sprawowania władzy. Książka Waldemara Wojtasika *Manipulacje wyborcze* stawia w tej kwestii poważne znaki zapytania i zmusza Czytelnika do spojrzenia na systemy wyborcze i wybory pod zupełnie innym kątem. Pozwala bowiem dostrzec, że w pewnych okolicznościach pozornie demokratyczne wybory mogą stać się „wielkim zagrożeniem dla tychże demokracji [...], a ich możliwym efektem staje się legitymizacja działań uderzających w demokratyczne pryncypia” (s. 7). Szczególnie niepokojące w rozważaniach są te wątki, za pomocą których autor wskazuje, jak drobne, techniczne, z pozoru niewinne i uznane za oczywiste rozwiązania stosowane powszechnie w systemach wyborczych mogą prowadzić do wynaturzeń, stawiających pod znakiem zapytania uczciwość procesu wyborczego.

Recenzowana monografia składa się z trzech obszernych rozdziałów. Pierwszy dotyczy kwestii teoretycznych związanych z problemem manipulacji wyborczych, rozdział drugi poświęcony jest manipulacjom instytucjonalnym, trzeci natomiast manipulacjom komunikacyjnym.

Część teoretyczna pracy jest niezwykle interesująca i stanowi solidny fundament dla rozważań zawartych w kolejnych rozdziałach. Autor zastanawia się nad przyczynami zjawiska określanego jako „dekonsolidacja współczesnych demokracji” (s. 24), podkreślając, że wśród nich są także te związane z funkcjonowaniem systemów wyborczych. Autor zwraca uwagę na takie procesy, jak zmiana wzorców rywalizacji politycznej, zatarcie klasycznych podziałów na lewicę i prawicę, kryzys zasad reprezentacji politycznej, transformacja systemów partyjnych oraz malejący wpływ wyborców na proces tworzenia rządu (s. 24–26). Dużą rolę w tym procesie odgrywają też zmieniająca się struktura rywalizacji wyborczej, która coraz wyraźniej staje się binarna i asymetryczna, oraz działania zmierzające do zmniejszenia niepewności wyborczej.

Drugą część rozdziału pierwszego W. Wojtasik poświęca szczegółowej charakterystyce obszarów i płaszczyzn manipulacji wyborczych. Trafnie wskazuje, że obszary te to przede wszystkim wyłanianie politycznej reprezentacji, możliwość wykorzystania (dodałbym – również gromadzenia) zasobów przez podmioty polityczne oraz kształtowanie czynników wpływających na zachowania wyborcze (s. 51). Po szczegółowej charakterystyce każdego z wymienionych obszarów, na zakończenie rozdziału, autor wyróżnia te płaszczyzny procesu wyborczego, które są podatne na manipulację. Wymienia tu kolejno płaszczyzny: temporalną (s. 60), partycypacyjną (s. 63), materialną (s. 70), komunikacyjną (s. 74), deputacyjną (s. 80), proceduralną (s. 85) i alternacyjną (s. 91).

Nie ulega wątpliwości, że pierwszy rozdział monografii W. Wojtasika jest dotąd najbardziej spójną, całościową i wszechstronną próbą uporządkowania kwestii teoretycznych i metodologicznych związanych z problematyką

manipulacji wyborczych dostępną w polskiej literaturze politologicznej. Wielką zaletą tej części monografii jest rozbudowana argumentacja oraz jasność i precyzja wywodów.

Druga część książki została poświęcona manipulacjom instytucjonalnym, których funkcją – zdaniem autora – „jest partykularne wpływanie na reguły i przebieg procesu wyborczego oraz takie przekładanie wyników głosowania na jego efekt w postaci zdobytych mandatów, które premiować będzie promotorów działań manipulacyjnych” (s. 101). Ten rodzaj manipulacji wyborczych dotyczy przede wszystkim mechanizmów kreowania reprezentacji politycznej oraz zasad dostępu i sposobu wykorzystania zasobów przez konkurujące ze sobą podmioty polityczne. Autor szczegółowo analizuje trzy rodzaje takich potencjalnych manipulacji. Pierwszy, najbardziej oczywisty, dotyczy systemów wyborczych jako takich. Chodzi tutaj m.in. o takie parametry, jak formuła wyborcza, struktura okręgów wyborczych, klauzule zaporowe, sposób wyrażania woli przez głosującego czy mechanizmy konstruowania list wyborczych. Ten rodzaj manipulacji wyborczych jest relatywnie najlepiej opisany w literaturze. W. Wojtasik nie dokłada w tym zakresie zbyt wielu nowych elementów, odwołuje się jednak do niezwykle pouczających, często mało znanych przykładów umiętnego żonglowania parametrami systemu wyborczego dla osiągnięcia partykularnych korzyści politycznych. Drugi wyróżniony rodzaj manipulacji instytucjonalnych to tzw. manipulacje temporalne. Mogą one dotyczyć przede wszystkim długości kadencji oraz kalendarza wyborczego, w tym zwłaszcza długości okresu zgłaszania kandydatów, terminu głosowania, długości procedury głosowania czy długości okresu składania i rozpatrywania protestów wyborczych. Trzeci omówiony rodzaj manipulacji instytucjonalnych jest najbardziej niejednorodny i dotyczy różnicowania zasobów podmiotów rywalizujących w wyborach. Autor koncentruje się tutaj na kilku kwestiach. Po pierwsze, bierze pod uwagę pewne specyficzne procedury związane z głosowaniem, takie jak szczególnie status wybranych grup społecznych lub terytoriów, głosowanie poza granicami kraju oraz głosowanie poza miejscem zamieszkania. Po drugie, wskazuje na kwestię manipulowania dostępnością do zasobów materialnych i finansowych na potrzeby kampanii wyborczych (np. zasady finansowania partii politycznych, depozyty wyborcze, zróżnicowanie kosztów uczestnictwa w głosowaniu). Po trzecie wreszcie, analizuje potencjał manipulacyjny tkwiący w takich rozwiązaniach, jak przymus wyborczy, ograniczenia powszechności wyborów (np. poprzez cenzusy) czy mechanizm pozawyborczej dystrybucji mandatów w organach przedstawicielskich.

W tej części monografii W. Wojtasik odnosi się więc zarówno do znanych i dość oczywistych technik manipulacyjnych (np. dobór formuły wyborczej, przesuwanie granic okręgów wyborczych, wybór terminu wyborów czy

różnicowanie możliwości finansowych uczestników rywalizacji wyborczej), jak i zagrożeń, które wynikają z rozwiązań pozornie neutralnych, czy nawet postrzeganych jako pożądane lub korzystne dla obywateli (np. przymus wyborczy, głosowanie poza miejscem zamieszkania lub za granicą). Za każdym razem autor odsłania mechanizm potencjalnej manipulacji i przedstawia liczne przykłady jej stosowania w praktyce politycznej wielu państw.

Niewątpliwie najciekawszą częścią recenzowanej monografii jest rozdział trzeci, poświęcony manipulacjom komunikacyjnym, które – jak pisze autor we wprowadzeniu do tej części książki – „zakładają taką możliwość wpływania na wyborców i podmioty rywalizacji wyborczej, której polem oddziaływania jest płaszczyzna informacyjna, a przedmiotową osią – instrumentalny wpływ na media i komunikację polityczną” (s. 187). Rozdział ten został podzielony na dwie części. Pierwsza dotyczy konwencjonalnych manipulacji komunikacyjnych. Autor koncentruje się na najważniejszych kwestiach, które przez ostatnie trzy dekady miały decydujący, ale także często dewastujący wpływ na kampanie wyborcze. Przede wszystkim zwraca uwagę na agresywne techniki wpływania na opinię publiczną, takie jak intencjonalne kreowanie nieprawdziwego obrazu rzeczywistości politycznej, prowadzenie kampanii negatywnej, tworzenie sztucznych alternatyw wyborczych, wprowadzanie do rywalizacji „pozornych” kandydatów, którzy nie zamierzają obejmować urzędów, o które rywalizują. Wskazuje też na ryzyko związane z kampaniami profrekwencyjnymi, mogącymi mieć charakter segmentacyjny, czyli są skierowane na te grupy wyborców, które „stanowią zaplecze dla konkretnych sił politycznych” (s. 197). Reguły odnoszące się do procesu wyborczego we współczesnych demokracjach nie dają żadnej szansy na skuteczne przeciwstawienie się tego rodzaju praktykom, tym bardziej że większość z nich ma miejsce na długo przed formalnym rozpoczęciem kampanii wyborczych.

Kolejnym istotnym problemem z zakresu konwencjonalnych manipulacji wyborczych jest wpływ polityków na media. W. Wojtasik prezentuje w tym kontekście różne rodzaje zagrożeń: przejęcie przez rządzących kontroli nad mediami publicznymi, sprzyjanie agencyzacji mediów komercyjnych czy polityzacja mediów lokalnych. Zwraca także uwagę, że działania będące próbą wyrównania szans rywalizujących w wyborach podmiotów (zaliczamy do nich np. ograniczenia w stosowaniu reklam wyborczych) równie dobrze mogą okazać się instrumentem ograniczenia konkurencji wyborczej.

Ostatni aspekt zagadnienia omówiony w tej części książki dotyczy finansowania komunikacji politycznej i kampanii wyborczych. Autor zwraca tu uwagę na wiele różnych zagrożeń, najwięcej miejsca poświęca jednak problemom związanym ze wspieraniem kampanii przez podmioty zewnętrzne oraz dodatkowym możliwościom, jakie mają w tym zakresie politycy i partie sprawujące władzę.

Druga część ostatniego rozdziału książki dotyczy tzw. sieciowych manipulacji komunikacyjnych. W jej ramach zostały poddane analizie różnorodne techniki, które mają jeden wspólny mianownik: wykorzystują możliwości stwarzane przez Internet i media społecznościowe. Autor zaznajamia czytelnika z metodami prowadzenia sieciowego dyskursu opartymi na „świadomej stymulacji wyborców za pomocą bodźców wywołujących oczekiwane reakcje emocjonalne, wpływające na zmianę postaw politycznych” (s. 236). Dużą rolę w tych procesach odgrywa zjawisko „postprawdy”, a więc metody dyskursu odwołującego się do „faktów alternatywnych”. Przynajmniej od połowy drugiej dekady XXI w. kampaniom wyborczym towarzyszą kampanie dezinformacyjne, prowadzone przede wszystkim w mediach społecznościowych. W. Wojtasik wskazuje ponadto na niebezpieczeństwa manipulacji komunikacyjnych związanych z najnowszym osiągnięciem marketingu wyborczego, jakim jest tzw. mikrotargetowanie behawioralne, pozwalające na dotarcie z odpowiednim przekazem do możliwie jak najmniejszych segmentów elektoratu.

Od strony merytorycznej recenzowana monografia zasługuje na najwyższą ocenę. Jest to świetnie napisana książka, o spójnej konstrukcji oraz jasno wyznaczonych ramach teoretycznych i metodologicznych. Pozwala Czytelnikowi spojrzeć krytycznie na współczesne systemy wyborcze i problem uczciwości wyborów. Wnosi także nowe wątki do dyskusji nad kryzysem demokracji liberalnej. Rzecz jasna autor ma świadomość, że „nie każda ingerencja w formalny wymiar procesu wyborczego (podobnie jak w wymiar komunikacyjny) będzie działaniem manipulacyjnym. O wszystkim decyduje intencja podmiotów dokonujących normatywnych korekt” (s. 101–102). Po lekturze tej książki pozostaje jednak wrażenie, że obywatele powinni się tym intencjom przyglądać znacznie bardziej uważnie niż do tej pory, aby przynajmniej utrudnić politykom dokonywanie skutecznych i – dodajmy – najczęściej legalnych manipulacji wyborczych.

Z uznaniem należy się też odnieść do edytorskich walorów publikacji. Została ona zaopatrzona w niezwykle obszerną i starannie zredagowaną bibliografię oraz indeks osób. Zawiera starannie wykonane tabele i schematy, które ułatwiają lekturę. Autor i wydawca zadbali również o stronę językową rozważań. Oprócz wersji papierowej dostępny jest e-book, co sprzyja większej dostępności książki.

Z pełnym przekonaniem zachęcam do lektury monografii Waldemara Wojtasika nie tylko politologów, socjologów i prawników zajmujących się systemami wyborczymi oraz wyborami, ale także wszystkich świadomych obywateli, zatroskanych o los współczesnej demokracji i wierzących, że wybory są najważniejszą procedurą polityczną, która przesądza często o losie państw i narodów. Zachęca ona do krytycznego myślenia, przezorności i uważnego śledzenia tego wszystkiego, co dzieje się z wyborami i wokół wyborów, w których możemy uczestniczyć.